

Попова Н. О.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ЄДНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ДУМЦІ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХІХ ст.

Анотація. У статті досліджується діяльність наддніпрянської інтелігенції, котра спираючись на попередні досягнення державно-правової думки, обґрунтувала єднання українського народу та українських етнічних земель.

Ключові слова: інтелігенція, об'єднання українського народу, об'єднання українських етнічних земель.

Постановка проблеми. Констатуючи вагомий досягнення вітчизняних учених у вивченні періоду українського державотворення третьої чверті ХІХ ст., не можна не відзначити низку питань, які потребують подальшого наукового осмислення. Зокрема, особливої уваги заслуговує питання єдності українських земель в українській правовій думці останньої третини ХІХ ст.

Різноманітна українська інтелігенція Наддніпрянської України, скориставшись досвідом своїх попередників, зокрема їхніми здобутками з етнографії та історії, вважала Західну Україну складовою частиною майбутньої української держави. Визначивши мовно-територіальні межі, наддніпрянці хоч і не вживали поширеного сьогодні терміну «соборність», проте вже тоді зробили рішучі спроби консолідувати українську націю. Звичайно, самі по собі спільні етнічні корені українців Австро-Угорщини і Росії не могли бути достатньою передумовою для формування єдиної нації. Потрібні були більш вагомий суспільні чинники, які б підштовхнули українців до створення єдиного національного простору. Таким чинником виступила ідея соборної України. Для пояснення причини активізації та поширення ідеї соборності цілком правомірним, на нашу думку, є застосування концепції Е. Гобсбаума, в якій йдеться про критерії формування націй, що були вироблені європейськими інтелектуалами протягом 1830-1880-х рр. Так, одним із головних критеріїв було окреслення розміру етнічної спільноти, оскільки вважалося, що так звані «малі народи» не життєздатні і є такими, що повинні злитися з більшими національно-державними утвореннями. Іншим, не менш важливим чинником, було поширення думки, що всі національні рухи повинні носити об'єднуючий характер. За приклад можуть послужити італійці і німці, які мріяли про єдину Італію і Німеччину [13, 46-47]. В українській ситуації ці процеси теж мали неабияке ідеологічне значення.

Виклад основного матеріалу. Свого широкого розповсюдження українська соборна ідея набула у зв'язку з дискусією, зав'язаною між наддніпрянськими українцями та поляками на сторінках українського часопису «Основа» у 1860-х рр. На його сторінках українці рішуче відкидали претензії поляків на західноукраїнські землі як етнічно польські. Аргументували це українські інтелектуали тим,

що «... для створення особливої держави на просторі між Одером, Двіною та Дніпром нема ні етнографічних, ні історичних основ, і що, навіть стародавнє приєднання Русі до Польщі відбувалося насильно» [14, 2].

Одним із перших розпочав втілювати ідею соборності в житті, виносячи її на широкий загал, П. Куліш. Так, у статті «Полякам об українцях» він чітко заявив: «... ми любимо свою націю так же як і ви свою, нагадаємо її, чим були для нас ваші предки, що нас розрізило і чого нам чекати від здійснення ваших політично-соціальних планів; ми, одним словом, не визнаємо ваших тенденцій корисними для нашого народу і, для протидії вам, *об'єднуємо його* [народ – Н.П., С.Ш.] в міцне тіло спільністю історії, почуттів і переконань» [15, 76]. Застосування П. Кулішем терміну «нація» щодо західних українців свідчить про конкретно сформульовані ним позиції щодо реалізації національного проекту, який, перш за все, передбачав об'єднання українців в єдину державу.

Принагідно зазначимо, що саме в цей період вихідці із Наддніпрянщини намагалися донести ідею цілісності українських земель та єдності українського народу до європейських країн. Це, зокрема, простежується в polemічних статтях М. Костомарова з поляками, а саме в його статті «Ответ на выходки (краковской) газеты «Czas» и журнала «Revue Contemporaine» [16]. Європейські нації, і зокрема польська, часом реагували на ці домагання українців. Як слушно зазначив С. Гелей, у суспільно-політичній думці Польщі поряд з тими, хто ніколи не відмовлявся від бажання сполонізувати Галичину, існувала й інша, хоч і невелика, зате гнучка та реалістична частина політиків, яка обмірковувала можливість майбутнього польсько-українського союзу проти Росії. До таких політиків належав, насамперед, краківський консерватор граф С. Тарнавський, який досить непогано розумівся на геополітичному значенні українства. У 1866 р. цей діяч заявив: «У Галичині не винищувати, розводити й плекати треба руську національність, тоді вона зміцниться і над Дніпром... Вона залишиться Руссю, по братерському з'єднаною з Польщею і відданою одній спільній справі» [11, 99].

З початком 1860-х рр. на теренах Великої України виникають громади – осередки української ліберально-демократичної інтелігенції, учасники яких своєю позицією Західній Україні відводили вагомий місце, прагнучи таким чином долучити їх до спільної мети – праці над національним українським проектом. Свідченням цього може бути «Лист харківської Громади до галицької молоді», в якому діячі харківської громади висловили свої міркування стосовно українського націотворення та розкрили напрями діяльності в цій площині. Важливим, з огляду

на консолідує складову соборницької ідеї, є той факт, що автор листа, звертаючись до галичан, використовував такий національний ідентифікатор, як «братці» і закликав до спільної діяльності у справі створення єдиної української мови та літератури. «... Братці, – йдеться в листі, – треба нам самостійного народного розвою: щоб не освічені та чисті душею люди розвивалися у освічених українців-русинів, рівно розширюючи свій розум і воздвигавши душу, а не перероблювалися у нікчемних перевертнів. Ми упевнені, що тільки такий розвій буде прямим і скорим, а для його необхідна нам вироблена народна мова» [17, 185].

Українські громади – стверджує Я. Грицак, – завершили об'єднання двох інтелектуальних струменів українського національного руху – правобережного і лівобережного, – уособлених у двох лідерах, Антоновичі і Драгоманові. Результатом цього об'єднання, на думку дослідника, стала кристалізація поняття «соборності» України. Прислужилися цій справі й етнографічні пошуки громадівців – ототожнення української нації з простим народом дозволило їм чітко окреслити українські етнічні межі і завершити територіальне «уявлення» України так, що залишилося зробити лише один крок – сформулювати та розробити політичну програму українського руху [8, 71]. Однак схильність Я. Грицака приписувати авторство політичної програми української соборності, поряд з розробкою політичної програми для українського руху, М. Драгоманову, є дещо передчасною. І навіть сам учений визнає, що Драгоманов був проти політичного усамотінення українців, не бачачи на це відповідних сил в українському суспільстві [8, 71]. Вимога ж політичної самостійності українців, на наш погляд, є центральною для поняття соборності України, адже навряд чи можна сподіватися, що дві імперії – Австро-Угорська і Російська – ініціювали б об'єднання українців у якийсь спільний для обох імперій автономний край.

Про різні форми співпраці українців Російської та Австро-Угорської імперій в процесі реалізації ідеї соборності свідчить листування. Так, у «Соборному посланні» Куліша галичани фігурують як рідні брати. Мислитель із жалем зазначав, що вони є «... попованими в одрізненому від нас [наддніпрянців – *Н.П., С.Ш.*] житті. Ми простягаємо до вас руки, щоб вас пригріти коло свого серця і вдихнути в вас живого, не скаліченого духу українського» [18, 116-117]. В цьому посланні Куліш наголошував на виробленні єдиної української мови та літератури, докоряючи галичанам у тому, що вони пишуть лише для Галичини, намагаючись зберегти при цьому свою регіональну мовну відмінність. «Ми хочемо, – йшлося в його листі західним українцям, – щоб нас читала не одна Україна, а й Галичина, що й доводимо не одним Шевченком, а ви бажаєте писати для своєї Галичини. Наш народ, як нива неписьменного слова – від Есмані по Карпати» [18, 116]. Важливим чинником об'єднання українців для П. Куліша було вироблення єдиного мовно-літературного простору. Галичина, на його думку, «через словесність повинна злитися з Україною в єдине тіло» [18, 117].

Слід зазначити, що спілкування «наддніпрянців» із «західняками» не обмежувалося лише однією Галичиною. До національного проекту представники Великої України намагалися залучити Буковину та Закарпаття.

У листі «П.А. Куліша в Буковину» (1861 р.) йшлося

про створення єдиної літератури та мови. Він, зокрема, писав: «треба вам притьмом з нашою словесністю більше обізнаватися, щоб одна була поезія і у вас, і у нас... Вже ж прошу вашої ласки, не одрізняйтеся від нас» [19, 3]. Відомим також є прагнення М. Драгоманова працювати для того, щоб прив'язати Угорську Русь до українського національного демократичного руху, «в котрому лежить її єдиний порятунок» [8, 83].

Слід зазначити, що майже у всіх зверненнях до західних українців наддніпрянці робили акцент на мовній спільності. Це було цілком доречно, адже мова на той час для всіх українців являлася однією із головних ознак національної ідентичності. Саме через створення своєї власної літературної мови вони намагалися підняти у населення рівень національної свідомості по обидві сторони імперського кордону. Про мову, як про засіб становлення національної ідентичності, П. Куліш наголошував окремо: «... література в нас не ціль, а спосіб. Нам аби люди сталися людьми. Тим-то ми опріч книжок заводимо й школи таки, щоби з них виходили Люди [виділено Кулішем]» [19, 3].

Відчуваючи політичну потребу консолідації українства, М. Драгоманов визначив етнографічні і територіальні межі України, окреслив кордони національно-культурної спільноти, яка мала претендувати на самостійний політичний розвиток у значенні української нації. В його проекті Україна мала простягатися від Закарпаття до земель Донських козаків і від південної Курщини до Таманського півострова. «Всього в цій землі – зазначав мислитель – буде більше 13 500 кв. миль. А наших людей в ній налічують в Росії 14 239 129 та в Австрії – 3 032 000... всього більше 17 000 000» [20, 277]. Таке визначення кордонів українських земель являється прямим свідченням того, що М. Драгоманов тісно пов'язував процес українського націотворення із західноукраїнськими землями, кінцевим результатом якого було б створення єдиної нації. Активно працюючи в цьому напрямі він склав для себе програму поширення в Галичині українського національного проекту «через нову руську (великоруську) літературу, яка своїм світським характером підірве в Галичині клерикалізм та бюрократизм і наверне молодь оскільки демос там український, то українська національна свідомість досягнеться сама собою» [2, 423].

Значного піднесення об'єднаних прагнень українців досягли у кінці 1870-х рр. Це, наприклад, підтверджується зацікавленістю Київської жандармської управи суспільно-політичною ситуацією у Львові, до якого було навіть надіслано російського агента. Він, ознайомившись із ситуацією на місці, дійшов висновку, «що галицькі пропагандисти знаходяться у зносинах із Києвом і мають тут своїх агентів» [21, 1]. Причини зростання популярності соборницької ідеї були, на наш погляд, обумовлені тим, що після Емського указу Галичина стала опорно-культурною базою для всієї України, так званім «Українським П'ємонтом». Саме тоді розпочалася більш тісна співпраця галицької інтелігенції з наддніпрянськими діячами, внаслідок чого ідея соборності України набула все більшої актуалізації.

Свого політичного переосмислення ідея української соборності набуває лише наприкінці XIX ст., у суспільно-політичній спадщині «Братерства тарасівців», перших українських політичних партій і студентських гро-

мад, окремих постатей українського національного руху (Ю. Бачинського, М. Міхновського).

На наш погляд, ідея соборності України до своєї повної кристалізації і політизації пройшла у власному розвитку декілька етапів: 1) символічний – від початку XIX ст. до кінця 1840-х рр.; 2) організаційний (або полемічний) – 1850-1870-ті рр. 3) політичний – 1880-1890-ті рр.

На першому етапі українці, здебільшого на підсвідомому рівні, суто інтуїтивно ідентифікували себе за етнічними землями в рамках обох імперій. Так було до 1840-х рр., у другій половині яких по обидва боки кордону імперій український рух набув політизованих форм. Розправа з кирило-мефодіївцями і революційними здобутками західних українців не ліквідувала ідеї соборності, а лише наново актуалізувала її, адже більш очевидною стала потреба в об'єднанні українських сил для спільної боротьби з імперіями. Тепер – на другому своєму етапі – ідея соборності реалізовувалась у формі полеміки різних ідеологічних течій українства. Власне відбувалося таке собі обговорення основних теоретичних та практичних складових національної територіальної ідентичності. Значною мірою від ідеї соборності залежав український національний проект, який став більш виразним саме у 1850-1870 рр. Треба думати, що залежність ця була взаємообумовленою.

Остаточо ж ідея соборності України кристалізувалась і політизувалась у «Братерства тарасівців», очевидно, – у М. Міхновського. Братчики вже цілком серйозно розглядали Наддніпрянщину і Західну Україну як єдине ціле – територію єдиного українсько-руського народу.

Висновки. Отже, наддніпрянська інтелігенція, спираючись на попередні досягнення державно-правової думки, обґрунтувала єднання українського народу та українських етнічних земель. Вона вважала, що до єдиного, духовного, культурного, наукового, в пізніше й політичного українського простору мають бути залучені як Наддніпрянщина і Галичина, так і, обов'язково, Буковина та Закарпаття.

Література:

1. Хованова О. Два века европейского национализма что дальше? (Эрик Гобсбаум. Нации и национализм после 1870г.: программа, миф, реальность) // Национализм и формирование наций. Теории – модели – концепции. – М., 1994. – 120 с.
2. Российский Государственный исторический архив в г. Санкт-Петербурге. – Ф. 772. – Оп. 1. – Д. 5603. – Лист. 2.
3. Кулиш П. Полякам об Украинцах (ответ на безыменное письмо) // Основа. – 1862. – №2. – С. 66-86.
4. Костомаров Н. «Ответ на выходки (краковской) газеты «Czas» и журнала «Revue Contemporaine» // Основа. – 1861. – № 2. – С. 121-135.
5. 1862 р., листопад. Лист харківської Громади до галицької молоді. Письмо з Задніпровської України // Супрунук О. Харківська громада наприкінці 1862р. // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С. 180-187.
6. Соборное послание Кулиша Галичанам // Київська старина. – 1898. – № 10. – С. 115-117.
7. Письмо П.А. Кулиша в Буковину, 1861года // Київська старина. 1899. – № 3. – С. 3-4.
8. Драгоманов М. Передне слово [до громади 1878 р.] // Вибране. – К.: Либідь, 1991. – С. 276-327.
9. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 827. – Спр. 54. – Арк. 4.

Попова Н. О. Объединение украинских земель в украинском правовом мышлении последней трети XIX ст.

Аннотация. В статье исследуется деятельность интеллигенции, которая, опираясь на предыдущие достижения государственно-правовой мысли, обосновала необходимость объединения украинского народа и украинских этнических земель.

Ключевые слова: интеллигенция, объединение украинского народа, объединение украинских этнических земель.

Popova N. Unity Ukrainian lands in the Ukrainian legal opinion last third of the nineteenth century

Summary. The article examines the activities of intellectuals who based on previous achievements state legal opinion substantiated unity of the Ukrainian people and the Ukrainian ethnic lands.

Key words: intellectuals, unity of the Ukrainian people, unity of the Ukrainian ethnic lands.